

NEMŠKA KNJIŽEVNOST NA SLOVENSKEM OD 11. DO 16. STOLETJA²

Po uvodnem zgodovinskem orisu slovenskega etničnega ozemlja in oblikovanja severne nemško-slovenske jezikovne meje ter pomena nemščine na Slovenskem v članku predstavljamo literarnozgodovinski pregled izbora del pisnega izročila, ki so jih od srednjega veka do 16. st. napisali domači ali tuji avtorji na slovenskem etničnem ozemlju Koroške in Štajerske ter na Kranjskem oz. avtorji, ki izvirajo iz teh dežel. Pri predstavitvi posameznih besedil upoštevamo vsebino, slogovne značilnosti, žanrsko opredelitev, funkcijo ter kulturno-zgodovinski kontekst njihovega nastanka in recepcije. Cilj prispevka je poleg sistematičnega prikaza najpomembnejših del teh obdobj njihovo ovrednotenje v sklopu nemške literarne zgodovine.

Ključne besede: nemška književnost, literarna zgodovina, srednji vek, 16. stoletje, Koroška, Štajerska, Kranjska

¹ Tri zaporedne znanstvene razprave Marije Javor Briški *Nemška književnost na Slovenskem od 11. do 16. stoletja*, Monike Deželak Trojar *Zametki in razcvet duhovne dramatike v zgodnjem novem veku na Slovenskem* in Luka Vidmarja *Knjižnice na Slovenskem v zgodnjem novem veku* nadaljujejo in zaključujejo tematsko številko (2020, 3-4) Jezika in slovstva, posvečeno starejši slovenski književnosti od srednjega veka do razsvetljenstva, v kateri smo objavili štirinajst razprav o ljudskih pesmih, o pravljicah, o nabožnih pesmih, o metriki, o začetkih posvetne poezije, o meditativni prozi, o baročnih pridigah, o kratki prozi, o jezuitskih dramah, o posvetnih dramah, o periodiki, o uradovalni sloveniki in latinski ustvarjalnosti na Slovenskem.

² Raziskovalni program št. P6-0265 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

1 Uvod

Obstoj nemške književnosti na Slovenskem v preteklih stoletjih je posledica več kot tisočletne vključitve Slovencev in njihovih prednikov v nemški politični in kulturni prostor. Trajala je od zgodnjega srednjega veka, ko so Karantanci prišli pod bavarsko in nato pod frankovsko oblast, do razpada habsburške monarhije leta 1918. K integraciji slovenskega etničnega ozemlja v nemško državo je pripomogla cerkvena organizacija z ustanovitvijo škofij, župnij in samostanov ter upravna ureditev. Izoblikovali so se vojvodstvo Koroška ter različne mejne grofije, iz katerih so na osnovi združitvev in premikov meja v poznem srednjem veku nastale notranjeavstrijske dežele Koroška, Štajerska in Kranjska ter grofija Goriška (Štih 2008: 25–100).

Meje slovenskega etničnega ozemlja so se skozi čas spreminjale. Ker bomo obravnavali književnost v nemškem jeziku, ki je nastala na »Slovenskem«, nas predvsem zanima »/o/blikovanje severne slovenske narodnostne meje« (Grafenauer 1993: 349), na podlagi katere se bomo odločali o vključitvi nemških literarnih del v določenem obdobju. Na območjih, pridobljenih v frankovskem času, so se z razvojem fevdalizacije naselile rodbine visokega plemstva nemškega rodu, ki so se deloma zlile z domačim visokim plemstvom in postale vodilni družbeni sloj. Posvetna in cerkvena zemljiška gospoda je za agrarni razvoj na svojih posestvih poleg slovenskega prebivalstva potrebovala tudi naseljence, ki jih je novačila s svojih starih posestev v nemških deželah. Od zgodnjega srednjega veka, še posebej pa v 12., 13. in 14. st., so migracije »nemško govorečega agrarnega prebivalstva /.../ povzročile /.../ germanizacijo precejšnega dela tistega ozemlja, ki so ga še v 10. stoletju v največji meri naseljevali predniki današnjih Slovencev« (Štih 2008: 58). Sodeč po toponimih Vzhodne Tirolske in Severne Koroške ter pokrajine Lungau na Solnograškem, Štajerske in obmejnih južnih delov Zgornje in Spodnje Avstrije je naseljitveno območje Slovanov v 1. tisočletju segalo globoko v vzhodnoalpski prostor (Krevs Birk 2019: 157). Zaradi »postopnega oblikovanja ali celo nastajanja kulturne podeželske pokrajine z naseljevanjem in množitvijo ter medsebojnim vplivom kmečkega prebivalstva različnega izvora« (Grafenauer 1993: 349) se je sčasoma zarisala jezikovna meja, tako da so etnije, ki so številčno prevladovala, asimilirale etnične manjšine. Okrog leta 1200 je slovenska etnična meja, kot je razvidno iz Grafenauerjeve karte (1993: 362), še potekala v Severnih Apniških Alpah, »/o/d konca srednjega veka do 19. stoletja /pa je/ potekala po Ziljskih Alpah do Dobrača, zavila mimo Beljaka na Osojske Ture, šla nato severno od Gospe Svete na Štalensko goro in naprej na Svinško planino ter Golico, nato pa se držala severnega podnožja Slovenskih goric do Radgone« (Štih 2008: 58).

Medtem ko je večinsko kmečko prebivalstvo južno od slovensko-nemške meje govorilo pretežno slovensko, je bilo tu živeče plemstvo večinoma dvojezično. Dolga stoletja je nemščina na Slovenskem prevladovala predvsem v pisni komunikaciji: na prehodu iz 13. v 14. st. je postala uradni jezik v celinskih, ne pa tudi v obalnih mestih (Javor Briški 2012: 590–591); na področju književnosti pa je

igrala pomembno vlogo od srednjega veka do 19. st., ko se je slovenska besedna umetnost dokončno uveljavila (Janko 1995: 326).

V pregledu nemške književnosti na Slovenskem se bomo osredinili na izbor pisnih izročil, ki so jih napisali avtorji, ki so živeli na slovenskem etničnem ozemlju Koroške in Štajerske ter na Kranjskem, oz. avtorji, ki izvirajo iz teh dežel. Pri predstavitvi posameznih besedil bomo upoštevali vsebino, slogovne značilnosti, žanrsko opredelitev, funkcijo ter kulturno-zgodovinski kontekst njihovega nastanka in recepcije, omejili pa se bomo na obdobja od srednjega veka do vključno 16. st. Za obravnavo nemške književnosti od 11. do 16. st. smo se odločili, ker je v tem času nastalo nekaj izstopajočih del, s katerimi slovensko občinstvo načeloma ni podrobneje seznanjeno. Cilj članka je poleg sistematičnega prikaza najpomembnejših del teh obdobij izpostaviti, kako jih vrednoti nemška literarna zgodovina.

2 Srednji vek

Srednjeveški pisci, ki so bili sprva duhovniškega, pozneje pa tudi plemiškega in meščanskega stanu, so svoja dela običajno naslovili na sorazmerno majhen krog poslušalcev in morebitnih mecenov. Šele nastopi v drugih krajih in prepisi njihovih besednih stvaritev so prispevali k poznavanju njihovih del v širšem prostoru (Knapp 1994: 13). Razširjenost besedil se zrcali v številu rokopisov, žal pa je precejšen del teh izgubljen, kar še posebej velja za avtografe. Izguba avtorjevega rokopisa in nepoznavanje njegovega imena ali njegove identitete nam pri dataciji in lokaciji literarnih del nemalokrat povzroča težave. Zato bomo v oris srednjeveške nemške književnosti na Slovenskem vključili le tista pomembnejša dela, ki jih prostorsko lahko nekoliko natančneje opredelimo. Na Slovenskem razen fragmenta mlajšega prepisa nekega glosarja nismo zasledili pisnih izročil starovisokonemškega obdobja (750–1050) (Janko 2001: 9), ker so v tem prostoru samostane – prva središča srednjeveške pismenosti – ustanovili v glavnem šele v 11. st. (Bajt/Vidic 2011: 66). Najstarejša ohranjena nemška literarna besedila na Slovenskem torej izvirajo iz začetnega obdobja srednje visoke nemščine, ko tudi plemiški dvori posvetne in cerkvene gospode postajajo vedno bolj pomembna literarna središča.

2.1 Koroška

Na Koroškem sledi nemškega pisnega literarnega izročila, ki je izrednega pomena za poznavanje zgodnjersrednjevisokonemške književnosti, segajo v zadnjo četrtino 12. in začetek 13. st., ko sta v tem prostoru (Knapp 1994: 454) nastala dva kodeksa rokopisov: Dunajski in Milštatski/Miljski kodeks³, ki vsebujeta besedila različnih provenienc.

³ *Wiener Sammelhandschrift*, Codex Vindobonensis 2721; *Millstätter Sammelhandschrift*, Celovec, Cod. 6/19, Geschichtsverein für Kärnten (Knapp 1994: 454).

Najstarejša ohranjena, omembe vredna nemška pesnitev s Koroške⁴, ki nadaljuje literarno tradicijo biblijske parafraze z namenom, da občinstvo seznanja z vsebinami Svetega pisma v ljudskem jeziku, se po Dunajskem kodeksu imenuje *Wiener Genesis (Dunajska knjiga o stvarjenju)*. Sodeč po omembi v besedilu, da je nekega škofa ustoličil kralj, je nastala pred letom 1122, ko so odpravili laiško investituro⁵; starinski jezik ter tehnika rime in verzifikacija pa nakazujejo, da jo je neznan avtor napisal verjetno že med letoma 1060 in 1080. Na osnovi Prve Mojzesove knjige avtor nazorno pripoveduje biblijsko zgodbo o stvarjenju angelov in padcu Luciferja, stvarjenju sveta, Adama in Eve, izvirnem grehu, Kajnu in Ablu, Noetu in vesoljnem potopu, Abrahamu in Jakobu ter Jožefu v Egiptu. Poleg Svetega pisma se je občasno opiral tudi na takrat razširjene biblijske komentarje in spise zgodnjekrščanskih avtorjev (Laktancij, Avit). Za boljše razumevanje je svetopisemsko zgodbo prilagodil domačim predstavam svoje publike: tako je po eni strani izpuščal, česar poslušalci ne bi razumeli ali kar jih ne bi zanimalo, po drugi strani pa je pripoved razširil. Med drugim jo je popestril z zabavnimi dodatki, kot je razlaga uporabe malega prsta, ki jo je prevzel po enciklopediji Izidorja Sevljskega:

Der minneste finger
der nehat ambeht ander,
newane sos wirt not,
daz er in daz ore grubilet,
daz iz ferneme gereche,
swaz iemen spreche.
(cit. po Pogačnik 1972: 276)

Toda prst najmanjši nima
druge službe kot le to,
da on vrta po ušesu,
kadar pač potrebno je,
da bi slišalo natanko,
kar ljudje mu govore.
(cit. po Pogačnik 1972: 165)

Prav tako je po takratnih družbeno uveljavljenih nazorih in navadah in s tem, da se je opiral na domačo ustno pripovedno tradicijo, biblijske dogodke in osebe tudi stiliziral. Ker je bil avtor v prvi vrsti dober pripovedovalec, je zgodbo z moralnimi razlagami, ki pričajo o njegovem zanimanju za greh, kesanje, spoved in pokoro, prekinil le občasno. V veliki meri se je tudi odpovedal eksegezi. Ker je bil avtor seznanjen s teološkimi razlagami, lahko sklepamo, da je bil duhovniškega stanu, besedilo pa je bilo po vsej verjetnosti namenjeno recepciji v monastičnem, morda tudi plemiškem okolju (Vollmann-Profe 1989b: 110–111; 1994: 65–68; Kartschoke 1990: 284–289; Knapp 1994: 102–109; Brunner 2010: 84).

⁴ Gre le za domnevno lokacijo nastanka (Brunner 2010: 84), v drugih virih ni natančneje opredeljena, navaja se Avstrija (npr. Vollmann-Profe 1989b: 111).

⁵ Laiška investitura je slovesna podelitev službe, posesti in položaja škofom in opatom, ki jo je opravljal posvetna oblast.

Slika 1: Prizor iz *Knjige o stvarjenju*, Milštatski/Miljski rokopis, 12r

V Dunajskem kodeksu sledi *Jüngerer (Wiener) Physiologus* (Mlajši/Dunajski/Fiziologus) v prozi, ki je ena od nemških različic⁶ ene najbolj razširjenih knjig v srednjem veku, njena predloga pa je nastala na osnovi latinskega prevoda grškega izvirnika okoli leta 1120 v bavarsko-avstrijskem prostoru⁷ (Vollmann-Profe 1994: 56). Z metodami tipološke ali moralne alegoreze avtor opisuje fantazijske ali resnične živali in jih povezuje z globljim krščanskim pomenom, tako npr. feniks, ki zažge samega sebe in na novo vstane iz pepela, označuje vstajenje (Henkel 1991: 154–155; Vollmann-Profe 1994: 56–57; Knapp 1994: 124–125; Brunner 2010: 79).

Kot nadaljevanje Prve Mojzesove knjige v rokopisu sledi *Wiener Exodus* (Dunajski Eksodus). Tudi besedilo predloge je predvidoma nastalo na Koroškem, verjetno okoli 1120 (Vollmann-Profe 1994: 68). Avtor se večinoma omejuje na obnovo svetopisemskih dogodkov, kot so prikazani v Drugi Mojzesovi knjigi do 15. poglavja. Pripoveduje o usodi Izraelcev od egipčanskega suženjstva do pogube Egipčanov in Mojzesove hvalnice po uspelem prehodu skozi Rdeče morje. V besedilu se, da ne bi prekinjal dogajanje, še bolj kakor pisec *Dunajske knjige o stvarjenju*, odpoveduje teološkim razlagam. Svoj vir posodablja tako, da vključuje prvine plemiškega sveta – tako npr. Judje imenuje »hêrlîche chnechte«, »uon adele geborn« (cit. po Knapp 1994: 109; gosposke viteze, plemiškega rodu) – in posledično še bolj nagovarja laično občinstvo. Iz nekaterih formulacij, kot »Nû uerne met, mîne hêrren./ ich wil iw /.../ sagen mêre« (Knapp 1994: 110; Zdaj poslušajte, gospodje moji, povedal vam bom vest), in izčrpnega opisa vojske, ki so značilni

⁶ Prva nemška ohranjena različica, *Älterer Physiologus* (Starejši Fiziologus), je sicer alemanskega izvora, je pa ohranjena v prepisu, ki izvira iz koroškega samostana svetega Pavla, datiran je v konec 11. st. (Vollmann-Profe 1994: 56).

⁷ Drugače Knapp (1994: 124), ki tudi za ta prepis domneva, da je alemanskega izvora.

za junaške epe, bi lahko celo sklepali, da je bil avtor seznanjen s sočasnim ustnim literarnim izročilom (Vollmann-Profe 1989a: 312–313; 1994: 68–69; Knapp 1994: 109–112).

Zgornja besedila⁸ so v istem zaporedju ohranjena v Milštatskem/Miljskem kodeksu.⁹ Ta rokopisna knjiga poleg drugih tekstov z versko vsebino vključuje še dve pridigi, ki sta napisani v preprostih rimah in verzih (Rädle 2010: 532), nastali pa sta predvidoma sredi 12. st. na Koroškem. *Vom Rechte* (O pravici) je splošni nauk o pravicah in dolžnostih, ki je naslovljen na vse stanovce, da bi spoštovali božji svetovni red. Avtor moralno-didaktične pesnitve, verjetno član enega od novih cerkvenih redov, ki so se zavzemali za notranjo kolonizacijo¹⁰, predvsem izpostavlja zvestobo, pravičnost in resnico. Besedilo je še posebej pomembno z družbeno-zgodovinskega vidika, ker se v naukih zrcalijo konkretne življenjske razmere podeželsko-vaške družbe z zemljiškogospoko ureditvijo. (Hellgardt 1991: 323; Knapp 1994: 128–129; Brunner 2010: 90–91).

V drugi pridigi, imenovani *Die Hochzeit (Poroka)*, neznan avtor duhovniškega stanu, ki v prologu izrecno poudarja svojo dolžnost, da širi božjo besedo, pripoveduje zgodbo o mogočnem, na oddaljeni gori živečem gospodu, ki se namerava poročiti s plemenitim dekletom iz globoke doline, da bi zagotovil svoje potomstvo. Sli odhitijo v dolino, da bi zasneli devico, ki privoli, na poročni dan pa jo razkošno okrasijo in jo z velikim veseljem pripeljejo na ženinov dom, kjer priredijo radostno praznovanje. Pripovedi sledi alegorična razlaga: ženin in nevesta pomenita dušo in njej namenjeno božjo naklonjenost, svatba prisposablja nebeški Jeruzalem, vztrajno hitenje snubcev pa nenehno prizadevanje človeka, da pride v nebesa. Tako v interpretativnem delu kot v pripovedi sami se avtor naslanja na razlago *Visoke pesmi*, kot so jo običajno tolmačili v 12. st. Novost narativnega dela pa je, da avtor zgodbo preoblikuje po vzoru ustnih pripovedi o snubljenju (»Brautwerbungserzählung«) in jo popestri s tem, da vključuje sočasno življenjsko realnost: zaroko po stari šegi ter razkošje poročnega sprevoda s petjem in z veseljem ter vsiljivostjo ubožnih, ki upajo, da bodo deležni vsesplošne radosti (Vollmann-Profe 1994: 51–53; Knappe 1994: 130–131; Ganz 2010: 77–79; Brunner 2010: 91).

Med koroške avtorje lahko pogojno uvrstimo Heinricha von dem Türlina, ki morada izvira iz meščanske družine iz Šentvida ob Glini (St. Veit an der Glan) in bi lahko deloval kot ministerial na dvoru koroške vojvode Bernharda Spanheimskega.¹¹ Kot lahko sklepamo iz njegovih del, je bil izobražen in zelo dobro seznanjen

⁸ *Genesis* je ohranjen v stilistično in formalno posodobljeni rimani obliki (Kartschoke 1990: 286), *Physiologus* pa v nasprotju s predlogo, ki je napisana v prozi, v preprostih rimah (Kartschoke 1990: 260). *Exodus* je, ne kot fragmentarna starejša različica, v Miljskem kodeksu ohranjen v celoti (Kartschoke 1990: 289).

⁹ Imenovan je po Miljskem oz. Milštatskem samostanu na Zgornjem Koroškem, kjer so ga hranili do konca 16. st. (Rädle 2010: 531–532).

¹⁰ Povečanje naselivitvenega območja in obdelovalnih površin predvsem s kultivacijo gozdnatih in močvirnih zemljišč znotraj lastnega zemljiškega gospostva (prim. Rösener 2002).

¹¹ Drugače Knapp (1994: 544–548), ki zagovarja tezo, da izvira iz Tirolske.

s francosko in nemško književnostjo. Njegovo glavno, okoli 30.000 rimanih verzov obsegajoče delo *Diu Crône* (*Krona*), ki spada med poznejše romane o kralju Arturju, je nastalo ok. 1230. Imenuje se po metafori, ki se je avtor poslužuje v epilogu: delo je zanj z dragulji okrašena krona, ki jo je skoval, da bi z njo kronal plemenite gospe. Glavni junak Gawein, ki je – v nasprotju s protagonisti klasičnih romanov z arturjansko tematiko – že od samega začetka idealen vitez, uspešno premaguje vse izzive, ki se nizajo eden za drugim in ki jih prekinjajo pretežno le praznovanja na kraljevem dvoru. Avtor je svoje motive črpal iz številnih francoskih in nemških romanov in za literarno podkovoano publiko ustvaril zanimiv kolaž znanih oseb in dogodkov, vendar jih je velikokrat preoblikoval po svoje in jih tako drugače osmislil. Eden najbolj izstopajočih prevzetih motivov je gral: v *Parzivalu* (1200–1210) Wolframa von Eschenbacha v obliki čudežnega kamna, ki poljubno podarja pijačo in jedačo, svojemu gledalcu pa večno mladost, simbolizira med drugim ponižnost nasproti Bogu in višjo družbeno ureditev. (Bumke 1991: 141–146) V nasprotju s Parzivalom glavni junak Heinrichovega romana takoj, ko se mu ponudi priložnost, vprašanje po gralu postavlja brez zadržkov in tako reši gralovo družbo, ki pa nato izgine, ne da bi se razodela gralova skrivnost. Z razpletom tega dogodka, kot ga predstavlja Heinrich, se religiozna komponenta, ki jo simbolizira gral, razblini iz romanekne fikcije, kjer se zdi, da Arturjeva družba z njegovim najvidnejšim predstavnikom, ki mu je fortuna naklonjena, ostaja glavna instanca tostranske sreče. Poleg konvencionalnih motivov delo vsebuje tudi misteriozne, bizarne ali celo grozljive scene – tako npr. goreči mož pred sabo z bičem žene trumo nagih žena, drugič Gawein sreča starca, prikovanega na pošast, s posodo mamljive dišave v desni roki – ter burleskne prizore, ki bi lahko spodkopavali idealnost dvorske družbe. Heinrichu se pripisuje tudi fragmentarno ohranjeno besedilo v verzih *Der Mantel* (*Plašč*), ki se naslanja na francosko šaljivo pripoved *Le Mantel Mautailié* (*Slabo krojeni plašč*) in pripoveduje, kako čarobni plašč, ki s prilagajanjem svoje dolžine pristaja le krepostnim gospem, preizkuša zvestobo dam Arturjevega dvora in jih, razen Erecove soproge Enite, vse po vrsti osramoti (Bumke 1990: 220–222; Cormeau 1990: 180–181; 2010: 894–899; Heinze 1994: 107–109; Knapp 1994: 544–558; Wennerhold 2005).

Srednjeveška literarna ustvarjalnost na Koroškem v poznejših obdobjih ni obrodila večjih sadov. Kot stranska dežela takratnih vladajočih vojvod Koroška namreč ni bila ne politično, ne kulturno središče, prav tako se v tej deželi ni izoblikovalo uglednejše središče cerkvene gospode, kjer bi nastajala pomembnejša književna dela (prim. Knapp 1999: 412; 2004: 415).

Eno redkih literarnih del poznega srednjega veka s Koroške *Die Ansprache des Teuffels gegen unsern Herrn*¹² (*Hudičeva pritožba proti našemu Gospodu*), ki ga je sredi 14. st. napisal Otto der Rasp oz. Oton Rasp, član solnograške družine ministerialov in župnik iz Zgornje Bele (Obervellach), sodi v poznosrednjeveško

¹² Edini ohranjeni rokopis, ki je iz 15. st. in je bil некоč v Auerspergovih knjižnici v Ljubljani, potem pa nekaj časa izgubljen, se danes nahaja v Ameriki (New Haven, Beineke Library, MS 653) (Glaßner/Bodemann 2014).

tradicijo *Processus Satanae*. V sodnem procesu Satan pred Bogom obtožuje Kristusa, ker mu je na poti v pekel iztrgal duše umrlih grešnikov in mu z zakramenti speljuje še druge. Kot Kristusov zagovornik nadangel Gabriel vloži protitožbo, kjer deloma na humorističen način navaja Satanove zločine, ki odražajo stereotipe o človekovih prestopkih, tako med drugim zapeljuje stare ženščine v zvodništvo, menihe v pijančevanje, tako da zapustijo samostan, dobrega pridigarja pa v obilno uživanje hrane, ki ima zanj nepredvidljive posledice:

so überchumt er in gar leys,	tako na tiho ga premaga,
das im der syn ist zerrunnen	da ga razum je zapustil
und velt ains nachts auf ain nunne	in neko noč na nuno pade.

(Knappe 1999: 415).

Utrujen od medsebojnega obtoževanja se je Satan pripravljen podrediti Božji sodbi, ki pa ni ohranjena, ker manjka približno 200 verzov. Stilno in formalno nedovršena rimana pesnitev, kjer protagonisti citirajo biblijska, patristična in pravna besedila, je zanimiva predvsem s kulturnozgodovinskega vidika, ker dokazuje uporabo rimsko-kanonskega procesnega prava v 14. st. v krogih, ki niso bili večji latinščine (Stanonik 1957: 10; 1987: 12; 1989: 278; Knapp 1999: 414–416; Janota 2004: 274; Baum 2010: 234–235).

Na koncu orisa srednjeveške književnosti na Koroškem velja omeniti najpomembnejšega kronista 15. st. na slovenskih tleh, čigar zgodovinopisna dela, napisana v preprosti prozi, so bila že kmalu po njegovi smrti leta 1500 znana pri historiografih dunajskega dvora cesarja Maksimilijana I. Gre za Jakoba Unresta, ki ga je pot z rodne Bavarske zanesla v župnijo Šmartin na Dholici (Techelsberg) nad Vrbskim jezerom. Tam je deloval kot župnik, nekoliko pozneje pa je postal tudi kanonik proštije Gospa Sveta in upravljal še druge cerkvene funkcije. Razgibano zgodovinsko dogajanje, kot so turški vdori, kmečki upor l. 1478 in druge vojne vihre, s katerimi se je soočal, so ga spodbudile k zgodovinopisju. V njegovi *Kärntner Chronik (Koroška kronika)*, ki jo je zaključil l. 1490, piše v zanimivi mešanici fikcije in realnih dogodkov na osnovi kompilacije drugih kronik o zgodovini Koroške od pokristjanjevanja v 8. st. do prehoda pod habsburško oblast v 14. st. Ob pomanjkanju dinastične kontinuitete, ko so koroške vojvode določali iz menjajočih se plemiških družin, izpostavlja obred ustoličevanja koroških vojvod kot povezujoči in razpoznavni element deželne zgodovine. Svojo *Österreichische Chronik (Avstrijska kronika)*, ki jo je Unrest verjetno začel pred l. 1480 in končal l. 1499, si je zamislil kot nadaljevanje dela *Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften (Avstrijska kronika 95 gospostev)*, ki jo je napisal Leopold von Wien. Unrestova Avstrijska kronika je eden najpomembnejših narativnih virov za zgodovino habsburških dežel druge polovice 15. st. V svoje delo vključuje ustne informacije, novičarske letake ter dokumente in proglase, ki jih povzema ali prepisuje. Njegovo tretje historiografsko delo *Ungarische Chronik (Ogrska kronika)* podaja pregled ogrske zgodovine od Atile do konca vladavine Matije Korvina l. 1490 (Stelzer 2010b; Grafenauer 2013; Schneider 2016: 241).

2.2 Štajerska

Štajerska v visokem in poznem srednjem veku občinstvu, ki je dobro poznalo dela dvorske književnosti, ni bila neznana, saj njene kraje in ljudi slovenskega porekla spoštljivo omenja znani dvorski avtor Wolfram von Eschenbach v svojem znamenitem viteškem romanu *Parzival* (Janko 1994; 2001: 15–16, 19; 2002: 143–144). Na Štajerskem je takrat živelo tudi nekaj plemičev, ki so se sami literarno udeleževali in s svojimi stvaritvami na družabnih prireditvah, ki so jih prirejali na plemiških dvorih, bogatili kulturno življenje.

Kot prvega naj omenimo Ulricha von Liechtensteina (ok. 1200/10–1275), vplivnega politika in avtorja različnih literarnih žanrov, ki izvira iz premožne štajerske ministerialne rodbine z obrobja slovenskega etničnega ozemlja. V letih od 1227 do 1274 je omenjen v številnih zgodovinskih virih, ki dokumentirajo njegovo delovanje tudi na Koroškem in Kranjskem. Njegovo glavno delo *Frauendienst* (*Služba gospe*) je fiktivna avtobiografija, ki jo je – sodeč po izjavi v besedilu – zaključil 1255. Pripovedovalec Ulrich prikazuje svojo ljubezensko biografijo, ki jo začinja z zgodbo o svoji mladosti do podelitve viteške časti na dunajskem dvoru. V nadaljevanju široko razpreda o svoji prvi službi pri imenitni gospe, ki ga kljub njegovim neumornim snubljenjem s pošiljanjem pisem, ljubezenskih pesmi in traktatov o ljubezni ne usliši. Niti viteška dejanja, ki jih posveča dami, kot je turnir v Brežah (Friesach), kjer nastopajo zgodovinsko izpričane osebe, in njegov slovesen spredvod v vlogi gospe Venere od Benetk do Dunaja, je ne omehčajo:

Des andern morgens huob ich mich
vruo von dem Tor, do het ouch sich
der fürst von Kernden schon geleit
uf einen grüenen anger breit;
durch ein imbiz er da lac,
des er uf grase ie gern pflac;
wol hundert ritter oder baz
bi im da lac, geloubet daz.

Do ich in vor mir ligen sach,
min munt uz hohem muote sprach:
»ich sihe dort ligen ritterschaft
gegen mir mit ritterlicher craft,
des pin ich herzenlichen vro.«
mit busuner hiez ich do
blasen und machen schal,
ir blasen suoze lut erhal.

Iz Thörla jutra drugega
na pot se noga mi poda.
In vojvoda koroški že
na širni se livadi je
namestil, se krepča, leži
na trati, to ga veseli.
Ob njem pač vitezov tam sto,
le verjemite, je bilo.

Ko tu ga vidim pred seboj,
veselo reče jezik moj:
»Tam viteštvo mi zro oči,
v njih žilah je junaška kri!
Srčno tegà se veselim.«
Koj trobentačem tu velim,
naj zatrobentajo močno.
Trobente zadone glasno.

Do der herzoge und die sin
 erhorten schal von den busin,
 si sprachen: »wer zoget zuo uns, wer?«
 man saget: »diu kunginne vert da her,
 als ir ir briefe habt vernomen.«
 si sprachen: »diu si willechomen!
 die sül wir schon enpfahen hie!«
 ir antpfanc ritterlich ergie.

Der fürste und die gesellen sin
 mich hiezen willechomen sin,
 ir gruoz was gegen mir alsus:
 »buge waz primi, gralva Venus!«¹³
 des neig ich zuhteclichen da.
 sie hiezen mich des vragen sa,
 ob ich tyostiren wolde da,
 ich sprach uz hohem muote: »ja!«
 (von Liechtenstein 1987: 126)

Ko vojvoda, njegovi vsi
 trobente glas so slišali,
 so vprašali: »Kdo bliža se?«
 Reko jim: »Sèm kraljica gre,
 kot zvedeli iz pisma ste.«
 Reko: »Ta dobrodošla je.
 Sprejeli bomo jo lepo.«
 Nas sprejmejo po viteško.

Zdaj vojvoda in spremstvo mi
 tu dobrodošlico želi.
 Pozdravijo me: Sprejme naj,
 kraljeva Venus, Bog vas zdaj!«
 Prijazno tu priklonim se,
 oni me vprašati vele,
 če si turnirja jaz želim.
 Veselo: »Da!« odgovorim.
 (Pogačnik 1972: 171–172)

Slika 2: Ulrich von Liechtenstein (Univerzitetna knjižnica Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848)

¹³ Ob prestopu koroške meje ga vojvoda Bernhard in njegovi spremljevalci sprejmejo z znamenitim slovenskim pozdravom: »buge waz primi, gralva Venus!« (Janko 2002: 143).

Šele ko se preobleče v gobavca, ga njegova občudovanka sprejme, ker pa kljub njenemu neodobravanju vztraja pri telesni uresničitvi ljubezni, se ga znebi z ukano. Toda Ulrich ne odneha in ji poln upanja pošilja svoje pesmi, dokler ga zločinsko dejanje gospe, ki ni podrobneje opisano, dokončno ne ustavi. Odpove ji svojo službo in si poišče drugo gospo, ki ustreza njegovim idealom ženstvene dobrote. Odpoveduje se tudi ekscesivnemu dvorjenju v prid dostojnega slavljenja in snubljenja izbranke, njegova družbena dejanja pa niso več povezana s prikazovanjem ljubezni. Tako je njegovo potovanje v preobleki kralja Arturja s Štajerske na Dunaj in Češko politično dejanje, ki ga prekinjajo zgodovinske okoliščine. *Frauendienst* v nemški literarni zgodovini srednjega veka zagotovo izstopa s svojo vsebinsko in formalno kompleksnostjo in se izmika enournim razlagi. Zanimiva mešanica pesem, knjižic in pisem, ki odražajo koncept dvorske ljubezni in ritual vzornega vedenja na eni strani ter epskega besedila s svojimi komičnimi poudarki na drugi strani med drugim nakazuje nezdružljivost književnosti z realnim življenjem. Ulrichovo drugo delo *Frauenbuch* (Knjiga gospe) je žanrsko opredeljena kot govor o ljubezni (»Minnerede«). Vitez in gospa razpredata o pravem medsebojnem ravnanju in o pravem življenju moških in žensk nasploh. Na koncu nastopi Ulrich kot razsodnik, ju spravi in hvali gospe (Bumke 1990: 273–276; Grubmüller 1991; Knappe 1994: 482–492; Müller 2010).

V znamenitem Velikem heidelberškem rokopisu C (*Codex Manesse*, 14. st.), najbolj reprezentativni zbirki nemških srednjeveških pesmi različnih žanrov, so med drugim vključene pesmi dveh štajerskih viteških lirikov s slovenskega ozemlja pod imenoma Der von Suonegge (Žovneški) in Der von Obernburg (Gornjegrajski). Pri prvem gre za člana znanega rodu Žovneških, ki so omenjeni od 12. st. na gradu Žovnek v Savinjski dolini, vendar njegova identiteta ni povsem razkrita. Po mnenju večine raziskovalcev gre za Konrada I., ki v zgodovinskih virih nastopa med letoma 1220 in 1237, umrl pa je pred 1255. Drugi je verjetno ministerial benediktinskega samostana v Gornjem gradu. Oba v svojih pesmih nadaljujeta tradicijo visoke ljubezni v minezangu, gre torej za koncept neuslišane ljubezni viteza do plemenite dame, ki pa v času nastanka pesmi v nemškem prostoru že velja za preživetega. Čeprav pesnik ne more pričakovati zelene telesne potešitve in ga brezupnost njegovega prizadevanja pahne v žalost in trpljenje, ji kot posebljenemu idealu vztrajno in zvesto služi še naprej, hvali njeno lepoto, dobroto in krepost. Kljub neuresničljivemu cilju njegova vztrajnost ni zaman: s svojim neumornim služenjem, ki ga izraža v svojih pesmih, naj bi se vitez vedno bolj približeval popolnemu človeku, v dvorski družbi pa žel ugled. Pesmi obeh viteških lirikov se odlikujeta z jezikovno dovršenostjo (Janko 1989: 173–178; 2001: 12–14; Janko/Henkel 1997: 7–19, 23–51).

Na začetku 14. st. je brat Filip, menih kartuzijanskega samostana v Žičah, napisal delo *Marienleben* (*Marijino življenje*), ki je postalo najuspešnejša nemška rimana pesnitev srednjega veka. O priljubljenosti tega dela priča med drugim več kot sto ohranjenih rokopisov in vključitev besedila v *Weltchronik* (*Svetovna kronika*, 14. st.) Heinricha von Münchna, novozavezni del te kronike, ki vsebuje Marijino

življenje, pa je po letu 1400 v prozni priredbi kot *Neue Ee (Nova zaveza)* razširjen v številnih rokopisih in zgodnjih tiskih, ki so jih laiki v mestih in na dvorih do reformacije prebirali kot *Novo zavezo*. Filipov ep *Marijino življenje* je bil tudi vir za nekatere božične igre. Kot lahko beremo v prologu in epilogu, je avtor svojo prosto prepesnitev latinskega epa *Vita beate virginis Marie et salvatoris rhythmica* (ok. 1230) posvetil članom nemškega viteškega reda, pri katerih je imelo čaščenje Marije podobno pomembno vlogo kot pri kartuzijanih. Filip ep o Marijinem življenju v precejšnjem delu opira na apokrifne spise, vendar te pasaže v primerjavi s svojo latinsko predlogo krči in se v dodatkih naslanja na kanonske evangelije. V svoji priredbi prej ločena poglavja med seboj povezuje in tako ustvarja zaporedno uprizoritev glavnih dogodkov novozavezne zgodbe. Zanimiv je Filipov dvojni odnos do rime, ki jo bodisi zanemarja v epskih delih in se tako približuje prozi, bodisi uporablja kot izrazito umetniško sredstvo za poudarjanje določenih izjav. Po retoričnem oblikovanju izstopajo Marijine tožbe, njen opis nebeskih radosti in njeno vnebovzetje, načeloma pa je za njegovo pesem značilen preprost slog, kar je razvidno iz opisa Marijine zunanosti, ki sledi opisni kronologiji od vrha glave navzdol, kot jo predpisuje sočasna poetika:

sî was schoenest aller wibe.
 sî was wîz, schoen unde blanc,
 sî was niht kurz, ze mâzen lanc.
 ir houbt was wîz und wol gevar,
 ân aller slahte wandel gar.
 gel und goltvar was ir hâr,
 daz sagt uns diu schrift vür wâr.
 ir zopfe grôz, lanc unde s[]eht,
 schône gevlohten unde reht.
 ir brân wâr brûn unde smal,
 wol getân auch das hirnstal.
 ir ougen sam daz kerzenlicht
 lûhten unde wâren niht
 noch ze groz noch ze kleine:
 wol gelîch dem edelen gesteine
 der Saphîrus ist genant
 oder dem der heizt Jochant.
 daz wîze inn ougen milchvar was
 glîzent als daz wîze glas.
 ir nase was sleht und wol getân,
 aller slahte wandels ân.
 ir mündelîn was wunneclîch,
 und an ze schouwen minneclîch.
 ir lefse rôt und rôsenvar,
 reine und an gepresten gar.

Bila je najlepša vseh žena.
 Bila je lepa in bleščeče bela.
 Bila ni majhna, primerno velika.
 Njena glava bila je bela in lepo oblikovana,
 brez vsakršne pomanjkljivosti.
 Plavolase in zlate so bile njene lase,
 to nam Sveto pismo pripoveduje po resnici.
 Njene kite, velike, dolge in ravne,
 lepo in pravilno pletene.
 Njene obrvi bile so rjave in ozke,
 lepo oblikovano tudi čelo.
 Njene oči so se svetlikale kakor svetloba
 sveče in bile so
 ne prevelike, ne premajhne:
 povsem enake dragemu kamnu,
 ki se imenuje safir
 ali tistemu, ki se imenuje ametist.
 Belina njenih oči je bila kot mleko,
 bleščeča kot belo steklo.
 Njen nos je bil raven in lepo oblikovan,
 brez nikakršne hibe.
 Njena mala usta bila so ljubka,
 očarljiva na pogled,
 njene ustnice rdeče in rožnate,
 čiste in brez hibe.

alle gelich und wol gereht
 ir zende wâren und vil sleht.
 ir wengel wâren liljenvar,
 und hat sich ouch gemischet dar
 rôter rôsen varwe unt schîn,
 dâ von wurden diu wengelin
 geziert sam der ein rôsenblat
 leit ûf ein liljen diu wîz stât.
 ir kinne, daz was sinewel,
 schoene ân aller slahte meil.
 mitten gie ein grüebelin
 durch daz kinne, dâ von sîn
 gezierde deste groezer was,
 daz anlütze stuont ouch deste baz.
 ir kel was wîz unde blanc,
 ir hals niht dic, ze mâzen lanc.

/.../

wîz und schoen Marien hende
 wâren unde wol behende
 ze allem werke vrôuwelich,
 diu ir wâren zimelich.
 ir vinger wâren blanc unt smal,
 ir negel rein, schoen über al
 (v. 829–879; Knapp 1999: 354–355).

Vsi enaki in lepo razvrščeni
 in ravni so bili njeni zobje.
 Njena lica so bila bela kot lilije,
 vmes pa sta se tudi pomešali
 barva in sijaj rdečih vrtnic,
 ki sta krasili lička
 kot da bi položili vrtnični list
 na lilijo, ki tam stoji v svoji belini.
 Njena brada, ta bila je okrogla,
 lepa brez nikakršne napake.
 Sredino brade je zaznamovala
 jamica, kar je
 povečalo njeno lepoto.
 Obličje je tudi izgledalo še toliko bolje.
 Njeno grlo je bilo bleščeče belo,
 njen vrat ne debel, pravšnje dolžine.

/.../

Bele in lepe bile so Marijine
 roke in povsem spretno
 za vsa ženska opravila,
 ki ji bila so primerna.
 Njeni prsti so bili dolgi in vitki,
 njeni nohti čisti, povsod lepi.

(Kracher 1976: 17, 35; Gärtner 1991; 2010; Knapp 1999: 352–358)

Leta 1380 je Rudolf Wintnauer, po poklicu duhovnik, ki se imenuje po kraju Wintenu (Betnava) in izhaja iz ugledne mariborske meščanske družine, po naročilu svojega deželnega gospoda prevedel latinsko besedilo o sv. Hedviki. Za svetnico se je Albrecht III. Habsburški kot njen daljni sorodnik zanimal iz dinastičnih vzgibov. Avtor je v svojem prevodu legende, ki govori o Hedvikinih vrlinah in domnevnih številnih čudežih, kot so ozdravitev bolnih, slepih, gluhih, nemih, hromih, obsedenih, rešitve iz smrtne nevarnosti in obuditev mrtvih, dobesedno sledil latinski predlogi *Legenda maior sanctae Hadwigis*, ki jo označujejo manierističen, to je izumetničen in preobložen slog, ter abstraktne formulacije. Zato je prevod, v katerem za duhovno terminologijo uporablja tudi kalke, ki se pozneje niso uveljavili, mestoma povsem nerazumljiv (Knapp 2004: 379–384; 2010).

Omembe vredno poznosrednjeveško delo s Štajerske je *Cronica der graffen von Cilli (Kronika grofov Celjskih)* izpod peresa neznanega avtorja, morda duhovnika minoritskega samostana v Celju ali pisarja grofov Celjskih. Originalno besedilo, ki se je osredinjalo na zgodovino celjske dinastije in je domnevno obsegalo

obdobje med letoma 1359 in 1435, ni ohranjeno. Pozneje so kroniko nadaljevali do izumrtja Celjanov leta 1456 in jo z opisom spora za njihovo dediščino razširili do leta 1460. Čeprav je ohranjenih več kot 20 rokopisov, prvotna različica kronike zaradi poznejših redakcijskih sprememb ni znana. Avtor je pri pisanju kronike, ki je po srednjeveški maniri mešanica fikcije in faktov, črpal iz ustnih in arhivskih virov ter lastnih opazovanj, uporabljal pa je tudi *Avstrijsko kroniko* in latinsko legendo *Vita Maximiliani*, ki jo je v prevodu vključil v začetnem delu o stari zgodovini Celja, da bi s tamkajšnjim domnevnim mučeništvom sv. Maksimilijana prikazal veličastnost mesta. Kronika, ki je glavni narativni vir za zgodovino celjske rodbine, je zgrajena iz epizod, ki ne sledijo kronološkemu zaporedju, temveč snovno-motivni logiki. Izhajajoč iz Senekovih razmišljanj o štirih stožernih krepostih, to so previdnost ali modrost, moč ali oblast, enodušnost ali zmernost in pravičnost, pisec v uvodnem poglavju poudarja pomen in korist kronikalnega pisanja ter pohvalno omenja svojega naročnika Hermana Celjskega, ki je uspešno razširil svojo oblast in kot modri vladar skrbel, da se ohranja njegov spomin. Kronist se osredotoča na spomina vredne dogodke Celjskih, kot je njihovo povišanje v državne kneze, ter njihove poroke in dediščine, ki v smislu dobre dinastične politike krepijo njihovo moč in širijo njihova posestva, medtem ko pomembna dogajanja evropske zgodovine omenja le obrobno. Vsemu občudovanju rodbine Celjskih navkljub pa kronist ne zamolči docela njihove temne plati, ki doseže vrhunec z umorom Veronike Deseniške, ki ga je naročil Herman II., čeprav je bila na čarovniškem procesu oproščena. (Otošec 1988; Grdina 1990/91; Knapp 2004: 357–361; Stelzer 2010a).

2.3 Kranjska

Kranjska v srednjem veku, razen redkih izjem, ni bila literarno produktivna, ker očitno ni bilo literarnih središč, ki bi spodbujala besedno ustvarjalnost, je pa bila seznanjena z nekaterimi nemškimi literarnimi deli, ki so nastala drugje. Ker gre pri ostankih srednjeveškega nemškega slovstva s tega območja predvsem za prepise nabožnih in posvetnih tekstov od drugod, ki izvirajo po večini iz 15. st., jih v pričujočem prispevku ne bomo podrobneje obravnavali. (Stanonik 1957, 1987, 1989, Janko 1982; Javor Briški 1998a, 1998b).

Edini znani srednjeveški nemški avtor, ki ima svoje korenine na Kranjskem, je viteški lirik Der von Scharpfenberg (Ostrovški), ki pa, po njegovih pesmih sodeč, ni bil zelo nadarjen. Stara plemiška rodbina Ostrovških izvira iz Radeč pri Zidanem Mostu (grad Svibno), že v 13. st. pa je bila vpletena v zgodovinska dogajanja na Koroškem in Štajerskem, kjer je imela tudi svoja posestva. V Velikem heidelberškem rokopisu sta ohranjeni dve pesmi pod tem rodbinskim imenom, žal pa osebno ime ni zapisano. Zato ne vemo zagotovo, kateri član Ostrovških je avtor teh pesnitev. V ožjem izboru je Leopold, ki je omenjan med letoma 1252 in 1279. Pri svojem literarnem ustvarjanju se je zgledoval po »pesmih poletja« (»Sommerlieder«) Neidharta von Reuentala. Namesto viteza,

ki je predan svoji oboževani in nedosegljivi dami plemiškega stanu, v pesmih Ostrovrškega nastopajo preprosta, ljubezni željna kmečka dekleta. Z umestitvijo ljubezenskega snubljenja iz dvorskega v vaško okolje in zamenjavo akterjev je parodiral klasično viteško liriko, ker je ustvaril nenavaden poetični svet, kjer izrazna sredstva minezanga in vzvišeno izražanje čustev trčita ob stvarno, nekoliko robato realnost kmečkega sveta (prim. Brunner 1990: 343). Tako je pri tedanji plemiški publiki žel večji uspeh kot posnemovalci visoke ljubezni. V prvi pesmi kratkemu opisu narave sledi prepir med materjo in plesa željno hčerjo, ki kljub vsem materinim svarilom odvihra:

Meije, bis uns willekomen,
sît du trûren hâst benomen
mangem daz den winter her mit sorgen
hât gerungen.

dem walde ist wol gelungen,
er stêt alsô besungen.
Meije, bis uns willekomen,
sît du trûren hâst benomen
mangem daz den winter her mit sorgen
hât gerungen.

dem walde ist wol gelungen,
er stêt alsô besungen.

»Dirre maere bin ich frô«
sprach ein geilü maget dô
»wer sol mir nu wenden, obe ich gâ
nâch bluomen swanze?
haet ich der zeinem kranze,
sô zaeme ich an dem tanze.«

»Tochter, lâ dîn swanzen sîn,
volge nâch der lêre mîn.
mich bedunket, daz dîn muot tobe sêre
nâch der minne.
dun hâst niht guoter sinne;
dâ von belîp hie inne« /.../.
(Janko/Henkel 1997: 54.)

Mesec maj, pozdravljen bodi.
skrb si od ljudi odpodil,
ki vso dolgo zimo so otepali se z žalostjo.

Gozdu je po sreči šlo,
pesmi zdaj ga prav pojo.
Mesec maj, pozdravljen bodi.
skrb si od ljudi odpodil,
ki vso dolgo zimo so otepali se z žalostjo.

Gozdu je po sreči šlo,
pesmi zdaj ga prav pojo.

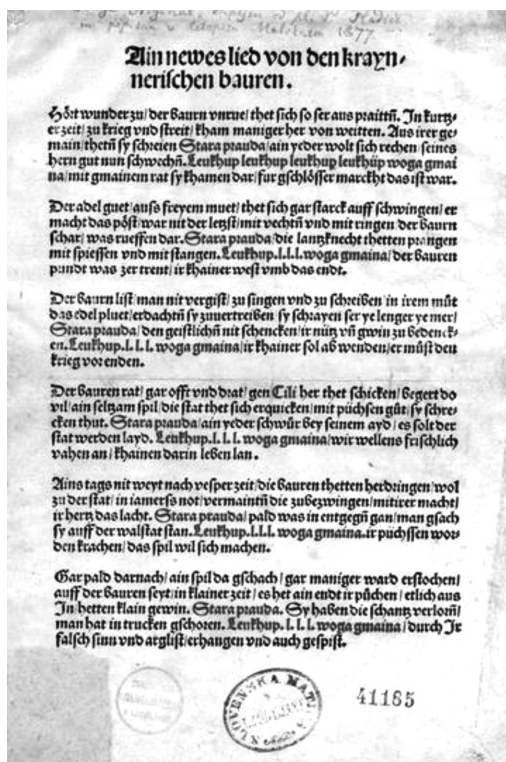
»Te novice sem vesela,«
je dekle zagostolela,
»kdo ubraniti mi zna, da ne bom rož
trgala,
venca iz njih si spletala
in z njim srečna rajala?«

»Hčerka, pusti lišpanje,
svet poslušaj matere,
da ljubezen te nori, zdi se mi, preljuba
hči,
nisi več pri pameti,
bodi tu pri materi« /.../.
(Janko/Henkel 1997: 55.)

Druga pesem se začne s pogovorom dveh prijateljic, ki jadikujeta zaradi nesrečne ljubezni, njima pa se pridružuje tretja, ki hvali svojo srečo v ljubezni in tako izzove njuno zavist (Janko 1989: 178–180; 2001: 14–15; Janko/Henkel 1997: 19–21, 23–25, 53–59; Glier 2010).

3 16. stoletje

Verski konflikti, kmečki upori in turški vpadi, ki so v 16. stoletju pretresali družbo na slovenskih tleh, po eni strani niso ugodno vplivali na literarno ustvarjalnost. Ljudi so zaradi njih preveč pestile eksistencialne in religiozne skrbi, da bi se nemo-teno predali besedni umetnosti, v Gradcu in Celovcu je bilo tudi požganih veliko protestantskih knjig. Po drugi strani pa so prav ti nemirni časi književnosti, ki se je odzvala na takratne pereče probleme in človekove potrebe, dali vsebinski pečat, tako da jo lahko razvrstimo v štiri tematske sklope, ki se med seboj delno prepleta-jo: 1. pesmi o kmečkih uporih, 2. spisi o Turkih, 3. avtobiografska, historiografska, potopisna in znanstvena dela in 4. reformacijski in protireformacijski spisi, pridige in duhovna lirika (Janko 1996: 168–170). Kot piše Janko (1996: 176), bi bilo potrebno »v/ečino znanega gradiva« tega obdobja »ponovno ovrednotiti«, zato v tem orisu – ob zavedanju te vrzeli – zadnjega sklopa ne bomo posebej obravnavali (Janko 1987: 174–176), omejili se bomo le na nekaj zanimivejših del, ki so jih napisali vsaj nekaj časa na Slovenskem živeči tujci ali pa domači avtorji, čeprav jih je poznejše življenje pogosto zaneslo v tuje kraje. Zaradi večje mobilnosti avtorjev razvrstitev literature po deželah v nasprotju s prejšnjim poglavjem o srednjeveški književnosti za 16. st. ni več smiselna.

Slika 3: *Ain neues lied von den kraynnerischen bauren*

Leta 1515 je v obliki letaka izšla znana pesem *Ain newes lied von den kraynnerischen bauren* (Nova pesem o kranjskih kmetih), ki je še posebej zanimiva, ker ne vsebuje le prve tiskane besede v slovenščini, temveč se s parodično-strašilnimi navedbami delno ritmiziranih slovenskih kmečkih parol domnevno sklicuje na žal izgubljeno slovensko puntarsko pesem: sintagma »Stara praua« (Stara pravda) in poziv vsem kmetom »Leukhup leukhup leukhup leukhüp woga gma-ina« (Le vkup, le vkup, le vkup, le vkup, uboga gmajna) se kot notranji refren ponavljata v šestih dokaj zapletenih kiticah, ki jih lahko razvrstimo v 14 vrstic, izražata pa glavni cilj kmečke vstaje – vnovično vzpostavitev starih pravic – in pomen združitve vseh sil kmečke skupnosti za doseganje njenih zahtev. Pesem opisuje potek kmečkega upora proti plemiški gospodi, napad kmečke vojske na Celje in njen poraz. Kmečki uporniki naj bi si prislužili pravično kazen: »Za hudobijo, zvitost kol / in vislice dobijo« (cit. po Pogačnik 1972, 198). Izrazito cinično-bahavi ton na koncu pesnitve, ki je značilen za žolnirske pesmi, bi lahko nakazoval, da jo je zložil najemniški vojak po zmagovitem boju na plemiški strani (Grafenauer), umetelna verzifikacija naj bi govorila v prid izobraženega celjskega meščana (Koruza), po Mariji Klobčar (2018: 166) pa naj bi bil novičar: »Nova« pesem, ki je tiskana na listu in sporoča o aktualnih novicah, sodi namreč v začetno obliko časnika, ki ima s svojim tendencioznim prikazom namen vplivati na potek zgodovinskih dogodkov in pridobiti nove podpornike stališč, izraženih v besedilu. Pesem o kranjskih kmetih je znana tudi v nemškem prostoru, ker jo je Ludwig Uhland leta 1844 objavil v svoji *Sammlung der deutschen Volkslieder* (Zbirka nemških ljudskih pesmi) (Janko 1987: 170–171; Klobčar 2018: 165–167; Stanonik 2020: 11–14).

Drugo pesem o kmečkem uporu, ki je prav tako anonimna, je leta 1904 objavil Radics pod naslovom *Ein zeitgenössisches Lied vom »windischen Bauernkrieg 1573«* (Sodobna pesem o »slovenski kmečki vojni 1573«), prvotno pa je verjetno izšla v Gradcu. Obsežni originalni naslov, ki povzame vsebino, namero in način izvedbe, se v slovenskem prevodu (Križman 1985: 133) glasi: *Resnična zgodba in sporočilo o uporniških kmetih, kot so se tega 1573. leta v /S/lovenski krajini v grofiji Celje zoper svojo gospodo in deželnega kneza uprli, naposled po milosti božji bili obvladani in zavrženi, vsem podložnikom za svarilo in eksempel v pesem zloženo etc. V tonu Hvalite boga, pobožni kristjani etc.* Tudi ta pesem je izrazito tendenciozna, ker izkrivlja zgodovinska dejstva in propagira neomajno stališče plemstva, ki ne upošteva zahtev svojih podložnikov in se predvsem zavzema za utrditev svoje oblasti. Pisec načrtno omalovažuje dejanje kmetov, ker naj bi se celo povezovali s »smrtnimi sovražniki« kristjanov, Turki, ki jih avtor, v žargonu takratnega časa imenuje s psovko v pravem pomenu besede: »der arglistige Hund« (cit. po Radics 1904: 15; »zahrbtn pes«). Ker je oblast – tudi tiranska – po srednjeveški miselnosti predstavljena, kot da je od Boga dana, se zdi, da je krvavo zatrtje upora božja kazen in zato še toliko bolj upravičeno. Pesem se formalno zgleduje po nibelunški katici (Križman 1985; Janko 1987: 171–172).

Slika 4: Naslovnica Kuripečičevega potopisa

Turška tematika je vključena tudi v dela Benedikta Kuripečiča, ki se je rodil ok. 1490 v Gornjem gradu na Štajerskem, umrl pa je po letu 1532. Bil je slovenskega rodu, a je poleg slovenščine obvladal tudi nemščino in latinščino. Znanje latinščine in humanistična izobrazba, ki jo je pridobil na dunajski univerzi, sta mu omogočila, da je leta 1525 postal javni notar v Ljubljani. Ker Jožef Lamberg in Nikola Jurišič, ki ju je kralj Ferdinand I. leta 1530 kot mirovna odposlanca napotil na turški dvor, nista znala latinsko, sta Kuripečiča najela kot tolmača. Kmalu po svoji vrnitvi, v letih 1531 in 1532, je objavil dve knjigi. V svojem potopisu *Itinerarium oder Wegrayß Küniglich Majestät potschafft gen Constantinopel züdem Türckischen Keiser Soleyman. Anno 1530* (Itinerarij ali potopis odposlanstva kraljevega Veličanstva v Carigrad k turškemu cesarju Sulejmanu. Leto 1530), ki ga je začel že med svojim potovanjem skozi Slovenijo, Hrvaško, Bosno, Srbijo, Bolgarijo in Rumelijo v Carigrad, večinoma na kratko poroča o težavni poti skozi težko prehodno ozemlje ter piše o šegah in navadah Osmanov in ljudstev, ki so jih podjarmili, njihovih jezikih in njihovi zgodovini. V svoja poročila, ki temeljijo na opazovanju, vključuje tudi podatke iz drugih virov. Kuripečičev itinerarij je zelo cenjen, ker je najstarejši potopis skozi Bosno. Drugo Kuripečičevo delo je *Ein Disputation oder Gesprech zwayer Stalbuben / So mit Küniglicher Maye. Botschafft bey dem Türkischen Keyser zu Constantinopel gewesen* (Disputacija ali pogovor dveh konjušnikov, ki sta bila z odposlanstvom kraljevega veličanstva pri turškem cesarju v Carigradu). Knjiga obravnava navade Turkov, njihovo vero, vojsko in politiko ter njihov odnos do Svetega rimskega cesarstva (Weiss 1987; Javor Briški 2011; Pirjavec 2013).

Odposlanstvo v Carigrad omenja tudi Jožef Lamberg alias Joseph von Lamberg (1489–1554) v svoji rimani avtobiografski pesmi, ki se je ohranila po Valvasorjevi (1689) zaslugi v njegovi *Ehre des Hertzogthums Crain (Slava vojvodine Kranjske)*. Jožef Lamberg izvira iz znane kranjske plemiške rodbine Lambergovih iz veje Ortnek-Ottenstein. V svojem razgibanem življenju je bil priča in soustvarjalec pomembnih zgodovinskih dogajanj, kar je povezano z njegovimi nalogami, ki so mu jih dodelili Habsburžani. Že s 17 leti je bil član dunajskega dvora cesarja Maksimilijana I. Sodeloval je v vojnih spopadih z Benečani, se soočal s kmečkimi upori 1515 in 1525, postal deželni glavar na Kranjskem, leta 1527 pa dvorni in vojni svetnik kralja Ferdinanda, ki ga je dvakrat, leta 1530 in 1532, kot mirovnega odposlanca poslal k Turkom, pozneje pa je kot dvorni učitelj precej časa preživel v Pragi. Svojo življenjepisno pesem je Lamberg namenil svojim otrokom kot duhovno oporoko. Čeprav pesem predvsem naniza dogodke, doživljaje in dejanja v kronološkem zaporedju, se nakazuje trodelna zgradba. V uvodnem delu avtor razpravlja o moralno-etični ureditvi sveta in človekovi vlogi, v drugem razdelku poda svoje nazore o vzgoji mladih ljudi, kjer poudarja viteško vrlino zmernosti in bogoljubje; šele tretji del je avtobiografski, vsebuje pa tudi omembo zgodovinskih dogodkov, ki se jih ni udeležil osebno (Janko 2006).

V nasprotju s svojim rojakom Lambergom je Sigismund von Herberstein, ki se je rodil leta 1486 v Vipavi in umrl 1566 na Dunaju, po zaslugi svoje bleščeče diplomatske kariere v službi cesarja Maksimilijana I. in drugih Habsburžanov ter

Slika 5: Sigismund von Herberstein v avstrijski poslanski obleki

svojih potopisov zaslovel po vsej Evropi. Humanistično izobraženega Herbersteina, ki je govoril sedem jezikov, tudi slovensko, so napotili med drugim v Italijo, Španijo, na Dansko in predvsem v vzhodno Evropo. Njegov latinski potopis o Rusiji *Rerum Moscoviticarum Commentarii* (*Moskovski zapiski*), ki je prvič izšel 1549 na Dunaju, je namenjen intelektualcem, medtem ko je nemški prevod iz leta 1557, znan pod naslovom *Moscovia*, namenjen širši publiki. V svojem potopisu Herberstein prvi kot očividec bralcem zahodne Evrope poroča o dotlej neznanih, kulturno, politično, versko in geografsko pomembnih informacijah o sodobni Rusiji, svoja opažanja pa dopolnjuje z viri antičnih avtorjev, kot sta Herodot in Ptolemej, z deli Nikolaja Kuzanskega in sodobnih avtorjev, ki jih kritično ovrednoti. Zanimivo je, da je sever v *Moskovskih zapiskih* prikazan kot prostor zla (Javor Briški 2009; Glonar 2013; Bole 2013; Bole 2019). Kot uspešen diplomat in kozmopolit je Herberstein svoje bogato življenje in svoje neprecenljive izkušnje ovekovečil v svojih avtobiografskih delih, ki se po funkciji in vsebini med seboj razlikujejo. Medtem ko so nemške, zlasti rokopisne različice namenjene predvsem njegovim potomcem in jim posredujejo praktično znanje ter jih spodbujajo h krepostnemu življenju, da bi bili v prihodnje prav tako uspešni kot njihov veliki vzornik, so latinski življenjepisi koncipirani kot plemiška knjiga z namenom, da bi avtor v vsej svoji veličini ostal v spominu »republike učenjakov« (Enenkel 2008).

Med humaniste, ki so začasno delovali na Slovenskem, poleg Nikodemusa Frischlina, ki je od 1582 do 1584 vodil ljubljansko stanovsko šolo in svoja dela skoraj v celoti pisal v latinščini (Janko 1987: 168, 172), sodi tudi univerzalni učenjak Paracelsus alias Theophrastus Bombast von Hohenheim, ki se je 1493 ali 1494 rodil v Švici in se okoli 1500 preselil v Beljak, kjer je njegov oče deloval kot zdravnik. Svoje otroštvo in zgodnjo mladost je preživel na Koroškem. Njegov prvi učitelj je bil njegov oče, pozneje pa se je izobraževal v cerkvenih ustanovah in pri duhovnih dostojanstvenikih. Po študiju medicine, verjetno tudi prava in teologije, ki ga je zaključil v Ferrari, je dolga leta deloval kot potujoči zdravnik, kratek čas je celo imel profesuro v Baslu, od leta 1538 do 1540 pa se je spet nastanil na Koroškem in se potem končno preseli v Salzburg, kjer je 1541 tudi umrl. Paracelsus je avtor številnih medicinskih-naravoslovnih, teoloških in drugih znanstvenih del, ki jih je v nasprotju s takratno akademsko prakso večinoma napisal v nemščini. Koroškim deželnim stanovom je posvetil tri medicinske knjižice in jim priložil še krajše historiografsko delo *Chronica und ursprung dises lants Kernten* (*Kronika in poreklo Koroške dežele*), ki ima panegiričen značaj, bila pa je tudi deležna številnih kritik poznejših zgodovinarjev Koroške, denimo Christallnicka in Megiserja, ki sta mu očitala pomanjkljivo raziskovanje virov in vključevanje bajeslovnih prvin, kar pa ju ni oviralo, da jih ne bi prevzela v svojih delih. Paracelsus v svoji kroniki obravnava zgodovino Koroške od nastanka dežele – Karantanci in kralj Samo naj bi izvirali iz Jafetovega rodu – do druge polovice 15. st. Avtor svoje informacije črpa iz starejših kronik, kot je opis ustoličevanja koroških vojvod, ter lastnih izkušenj in opazovanj, prikaz zgodovine pa je izrazito selektiven. Kot naravoslovca avtorja zanimajo predvsem topografski in geografski vidiki, tako se npr. podrobno

posveča rudnemu bogastvu dežele in etimologiji krajevnih imen (Moro 1955; Jan-ko 1987: 173; Goldammer 1991).

Na Koroškem je nekaj časa živel tudi Hieronymus Megiser, šolnik, jezikoslovec in polihistor, ki se je rodil leta 1554 ali 1555 v Stuttgartu in umrl 1619 v Linzu. Po študiju grščine in latinščine v Tübingenu, učiteljevanju v Ljubljani, študiju prava ter službovanju kot učitelj in bibliotekar v Padovi je bil od 1589 do 1591 stanovski historiograf v Gradcu. Leta 1593 so ga koroški deželni stanovi pozvali v Celovec za rektorja stanovske gimnazije, vendar je moral leta 1601 zaradi protireformacije mesto zapustiti. Leta 1603 je odšel v Leipzig in postal historiograf saškega volilnega kneza Kristjana II. ter izredni profesor za zgodovino. V letih 1611/12 so ga gornjeavstrijski stanovi povabili v Linz, kjer je do svoje smrti deloval kot stanovski zgodovinar in ravnatelj stanovske knjižnice. Poleg njegovih splošno znanih slovaropisnih oz. jezikoslovnih del – naj omenimo le zbirko latinskih in nemških pregovorov ter njegov štirjezični slovar *Dictionarium quattuor linguarum*, ki ju je prvič izdal leta 1592 v Gradcu –, poleg tega pa številnih potopisnih, topografskih, historiografskih in drugih znanstvenih del, velja izpostaviti »njegove« *Annales Carinthiae* (Koroški letopisi) v nemškem jeziku, ki so izšli 1612 v dveh zvezkih v Leipzigu. Pravzaprav gre za predelavo rokopisa *Historia Carinthiaca* (Koroška zgodovina) Michaela Gottharda Christalnicka (1530/40–1595), koroškega humanista, zgodovinarja in protestantskega pridigarja. Iz svoje predloge je večji del prevzel skoraj dobesedno, na novo pa je razčlenil snov, jo dopolnil in kroniko samostojno nadaljeval za obdobje od 1578 do 1611. Čeprav letopisi v prikazu starejše zgodovine vključujejo številne pravljice in pripovedke in kot zgodovinski vir niso povsem verodostojni, pa nam v drugem delu prinašajo dragocene podatke, ker je avtor uporabljal sedaj že izgubljene listine in lokalne kronike ter gradivo iz stanovskih virov (Janko 1987: 172–173; Bookmann 1990; Logar 2013; Mihelič 2013).

4 Sklep

V našem orisu nemške književnosti na Slovenskem od 11. do 16. st. so se v srednjem veku med deželami pokazale določene razlike, ki so deloma odraz obstoja in razvitosti kulturnih središč, ki so omogočala in spodbujala literarno ustvarjalnost. Medtem ko na Koroškem prva ohranjena nemška besedila segajo v 11. st., se začetek literarnega izročila na Štajerskem premakne v sredino 13. st., pri ostankih srednjeveškega slovstva na Kranjskem pa gre predvsem za recepcijo del, ki so nastala izven njenih meja. Žanrsko so na Koroškem zastopane verske, moralno- in pravno-didaktične pesnitve, dvorski roman in historiografska dela, na Štajerskem pa epska in lirski dela v sklopu dvorske književnosti, verske pesnitve in kronikalno delo.

Razburkano zgodovinsko dogajanje v 16. st. se odseva tudi v literarni produkciji, ki večinoma zapostavlja estetski vidik in daje prednost uporabni vrednosti besedil,

s katerimi avtorji izražajo svoja stališča, da bi onemogočili svoje nasprotnike in/ali prepričali svojo publiko v skladu s svojimi namerami. Humanistična učenost pa se odslkava zlasti v historiografskih, potopisnih in znanstvenih delih.

S slovenskega etničnega ozemlja je nekaj avtorjev in del, ki niso pomembni le v regionalnem kontekstu, temveč so bili priznani v drugih nemških deželah ali celo v širšem evropskem prostoru. Z literarnozgodovinskega vidika neprecenljive vrednosti sta Dunajski in Milštatski oz. Miljski rokopis, ker sta med redkimi ohranjenimi izročili zgodnesrednjevisokonemške književnosti, ter Marijino življenje brata Filipa zaradi vsesplošne razširjenosti in priljubljenosti, ki se zrcali v velikem številu ohranjenih rokopisov in produktivni recepciji. Nezanemarljivo je dejstvo, da so viteške lirike s slovenskih tal vključili v reprezentativni Heidelberški rokopis, kar kaže, da so njihove pesmi poznali tudi onstran »slovenskih meja«. Iz ožjega slovenskega geografskega okvira izstopa tudi Jakob Unrest s svojimi historiografskimi deli, ki so bila med drugim cenjena na dunajskem dvoru. Med avtorji 16. st. velja poleg Paracelsusa in Megiserja izpostaviti predvsem Herbersteina in njegove po vsej Evropi cenjene Moskovske zapiske.

Viri

Boockmann, Friederike, 1990: Megiser, Hieronymus. *Neue Deutsche Biographie* 16. 619–620. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd116992514.html#ndbcontent>.

Glaßner, Christine in Bodemann, Ulrike, 2014: *Handschriftenbeschreibung* 5372. <https://handschriftencensus.de/5372>.

Glomar, Joža, 2013: Herberstein, Sigismund, baron (1486–1566). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi228885/#slovenski-biografski-leksikon>.

Grafenauer, Bogo, 2013: Unrest, Jakob (okoli 1430–1500). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi746933/#slovenski-biografski-leksikon>.

Herberstein, Sigismund, 2001: *Moskovski zapiski*. Ljubljana: Slovenska matica. Prev. Ludvik Modest Golia.

Janko, Anton in Henkel, Nikolaus, 1997: *Nemški viteški liriki s slovenskih tal*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 27–60. Prev. Tone Pretnar.

Klobčar, Marija, 2018: »O poslušajte eno grozovito zgodbo«: pesemski letaki z osupljivimi novicami. Perenič, Urška in Bjelčevič, Aleksander (ur.): *Starejši mediji slovenske književnosti: rokopisi in tiski*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 159–168. (Obdobja 37). https://centerslo.si/wp-content/uploads/2018/11/Obdobja-37_Klobcar.pdf.

Križman, Mirko, 1985: Obsežna nemška pesem o slovenski kmečki vojni. *Dialogi* 11/12. 133–140.

Kuripečič, Benedikt, 1997: *Itinerarium oder Wegrayß Küniglich Majestät potschafft gen Constantinopel zudem Türckischen Keiser Soleyman. Anno 1530*. Celovec: Wieser Verlag.

Kuripečič, Benedikt, 1998: *Ein Disputation oder Gesprech zwayer Stalbuben/So mit Küniglicher Maye. Botschafft bey dem Türkischen Keyser zu Constantinopel gewesen*. Celovec: Wieser Verlag.

Lamberg, Joseph von. 1689: Herrn von Lamberg Lebenslauff von ihm selbsten beschrieben. Valvasor, Johann Weichard von: *Die Ehre des Hertzogthums Crain*. 3 zv. Nürnberg, Laibach: Endter. 46–64. (Reprint München: Dr. Dr. Rudolf Trofenik 1971).

Lamberg, Jožef, 2009–2013: Njegov v rimah zloženi življenjepis, kot ga je sam opisal. Valvasor, Janez Vajkard: *Čast in slava vojvodine Kranjske*. 3. zv. Ljubljana: Zavod Dežela Kranjska. 46–64. Prev. Doris Debenjak idr.

Logar, Janez, 2013: Megiser, Hijeronim (med 1554 in 1555–1619). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi357106/#slovenski-biografski-leksikon>.

Mihelič, Darja, 2013: Christalnick, Michael Gotthard (med 1530 in 1540–1595). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1021180/#novi-slovenski-biografski-leksikon>.

N. N., 1972: *Kronika grofov Celjskih*. Maribor: Obzorja. Prev. Ludvik Modest Golia.

Philipp, brat, 1904: *Kartuzijanskega brata Filipa Marijino življenje*. Maribor: Prevajatelj. Prev. Matija Zemljič.

Pirjevec, Avgust, 2013: Kuripečič, Benedikt (okoli 1490–po 1532). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi312629/#slovenski-biografski-leksikon>.

Pogačnik, Jože, 1980: *Starejše slovensko slovstvo*. Maribor: Obzorja. 409–492.

Radics, Peter von (ur.), 1904: *Ein zeitgenössisches Lied vom »windischen Bauernkrieg 1573«*. Ljubljana: samozaložba.

Štih, Peter, 2008: *Slovenska zgodovina: družba – politika – kultura*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Sistory. <http://www.sistory.si/publikacije/pdf/zgodovina/Slovenska-zgodovina-SLO.pdf>.

Ulrich von Liechtenstein, 1987: *Frauendienst*. Izdal Franz Viktor Spechtler. Göppingen: Kümmerle Verlag.

Literatura

Bajt, Drago in Vidic, Marko (ur.), 2011: *Slovenski zgodovinski atlas*. Ljubljana: Nova revija.

Baum, Wilhelm, 2010: Otto der Rasp. Ruh, Kurt idr. (ur.): *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. 7. zv. Berlin in New York: De Gruyter. 234–235.

Bole, Andreja, 2013: Podobe tujega v nemških potopisih 16. in 17. stoletja. *Vestnik* 5/1–2. 57–66.

Bole Maia, Andreja, 2019: Tuje in prostor. *Ars & Humanitas* 13/2. 132–146.

Brunner, Horst, 1990: Neidhart. Killy, Wather (ur.): *Literatur Lexikon: Autoren und Werke deutscher Sprache*. 8. zv. Gütersloh in München: Bertelsmann Lexikon Verlag. 342–344.

- Brunner, Horst, 2010: *Geschichte der deutschen Literatur des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*. Stuttgart: Philipp Reclam.
- Bumke, Joachim, 1990: *Geschichte der deutschen Literatur im hohen Mittelalter*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Bumke, Joachim, 1991: *Wolfram von Eschenbach*. Stuttgart: Metzler.
- Cormeau, Christoph, 1990: Heinrich von dem Türlin. Killy, Wather (ur.): *Literatur Lexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache*. 5. zv. Gütersloh in München: Bertelsmann Lexikon Verlag. 180–181.
- Cormeau, Christoph, 2010: Heinrich von dem Türlin. Ruh, Kurt idr. (ur.): *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. 3. zv. Berlin in New York: De Gruyter. 894–899.
- Enenkel, Karl A. E., 2008: *Die Erfindung des Menschen. Die Autobiographik des frühneuzeitlichen Humanismus von Petrarca bis Lipsius*. Berlin in New York: Walter de Gruyter. 546–574.
- Ganz, Peter, 2010: Die Hochzeit. Ruh, Kurt idr. (ur.): *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. 4. zv. Berlin in New York: De Gruyter. 77–79.
- Gärtner, Kurt, 1991: Bruder Philipp. Killy, Wather (ur.): *Literatur Lexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache*. 9. zv. Gütersloh in München: Bertelsmann Lexikon Verlag. 152–153.
- Gärtner, Kurt, 2010: Bruder Philipp. Ruh, Kurt idr. (ur.): *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. 7. zv. Berlin in New York: De Gruyter. 587–597.
- Glier, Ingeborg, 2010: Der von Scharfenberg. Ruh, Kurt idr. (ur.): *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. 8. zv. Berlin in New York: De Gruyter. 604–606.
- Goldammer, Kurt, 1991: Paracelsus. Killy, Walther (ur.): *Literatur Lexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache*. 9. zv. Gütersloh in München: Bertelsmann Lexikon Verlag. 76–80.
- Grafenauer, Bogo, 1993: Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje in njena današnja vprašanja. *Zgodovinski časopis* 47/3. 349–383.
- Grdina, Igor, 1990/1991: Celjska kronika, spomenik srednjeveške književnosti na Slovenskem. *Jezik in slovstvo* 36/3. 41–49.
- Grubmüller, Klaus, 1991: Ulrich von Liechtenstein. Killy, Wather (ur.): *Literatur Lexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache*. 11. zv. Gütersloh in München: Bertelsmann Lexikon Verlag. 476–477.
- Heinzle, Joachim, 1994: *Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis zum Beginn der Neuzeit. II/2. Wandlungen und Neuansätze im 13. Jahrhundert*. Tübingen: Niemeyer.
- Hellgardt, Ernst, 1991. Vom Rechte. Killy, Wather (ur.): *Literatur Lexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache*. 9. zv. Gütersloh in München: Bertelsmann Lexikon Verlag. 323.
- Henkel, Nikolaus 1991: Physiologus. Killy, Wather (ur.): *Literatur Lexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache*. 9. zv. Gütersloh in München: Bertelsmann Lexikon Verlag. 154–155.
- Janko, Anton, 1982: Zwei Wigalois-Fragmente aus Ljubljana. *Acta neophilologica* 15. 3–15.

Janko, Anton, 1989: Der von Suonegge, Der von Obernburg, Der von Scharpfenberg – trije nemški viteški liriki s slovenskih tal. Toporišič, Jože (ur.): *Srednji vek v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 171–180. (Obdobja 10).

Janko Anton, 1994: Parzival in slovenska Štajerska. Germadnik, Janko (ur.): *Celjski zbornik*. Celje: Osrednja knjižnica Celje. 191–195.

Janko, Anton, 1995: Nemška literarna ustvarjalnost na Slovenskem: Zgodovinski oris. Orožen, Martina (ur.): *Informativni kulturološki zbornik*. Ljubljana: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 319–333.

Janko, Anton, 1996: Nemško literarno tvorstvo na Slovenskem v 16. stoletju. Jakopin, Franc, Kerševan, Marko in Pogačnik, Jože (ur.): *3. Trubarjev zbornik*. Ljubljana: Slovenska matica, Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar. 168–177.

Janko, Anton, 2001: Die höfische deutsche Dichtung im slovenischen Raum. Zach, Krista in Miladinović Zalaznik, Mira (ur.): *Querschnitte: deutsch-slovenische Kultur und Geschichte im gemeinsamen Raum*. München: Südostdeutsches Kulturwerk. 9–19.

Janko, Anton, 2002: Slovenija in Slovenci v nekaterih nemških virih. Smolej, Tone (ur.): *Podoba tujega v slovenski književnosti. Podoba Slovenije in Slovencev v tuji književnosti. Imagološko berilo*. Ljubljana: Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, Filozofska fakulteta. 143–151.

Janko, Anton, 2006: Jožef Lamberg in njegova življenjepisna pesem. Osolnik Kunc, Viktorija, Hudelja, Niko in Šetinc Salzmann, Madita (ur.): *Transkulturell: Festschrift für Käthe Grah zum 70. Geburtstag*. Ljubljana: Oddelek za germanistiko, Filozofska fakulteta. 67–85.

Janko, Anton in Henkel, Nikolaus, 1997: *Nemški viteški liriki s slovenskih tal*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Janota, Johannes, 2004: *Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis zum Beginn der Neuzeit*. Zv. III/1. *Orientierung durch volkssprachige Schriftlichkeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Javor Briški, Marija, 1998a: Geistesgeschichtliche und literarhistorische Aspekte eines spätmittelalterlichen Privatgebetbuches der National- und Universitätsbibliothek von Ljubljana. *Acta neophilologica* 31. 3–33.

Javor Briški, Marija, 1998b: Untersuchungen zur deutschen Schreibsprache eines spätmittelalterlichen Gebetbuches von Ljubljana. *Linguistica* 38/2. 115–130.

Javor Briški, Marija, 2009: »... zu solcher erkündigung haben mich die Lateinisch und Windisch sprachn vasst geholfen«: Konstruktionen des Fremden in Sigismund von Herbersteins *Moscovia*. Javor Briški, Marija, Miladinović Zalaznik, Mira in Bračič, Stojan (ur.): *Sprache und Literatur durch das Prisma der Interkulturalität und Diachronizität: Festschrift für Anton Janko zum 70. Geburtstag*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 216–228, 421. (Slovenske germanistične študije 4).

Javor Briški, Marija, 2011: Auf der Reise nach Konstantinopel. Fremd- und Eigenbilder im *Itinerarium* des Benedict Curipeschitz. Unzeitig, Monika (ur.): *Grenzen überschreiten – transitorische Identitäten. Beiträge zu Phänomenen räumlicher, kultureller und ästhetischer Grenzüberschreitungen in Texten vom Mittelalter bis zur Moderne*. Bremen: edition lümière. 143–150.

- Javor Briški, Marija, 2012: Slowenien. Greule, Albrecht, Meier, Jörg in Ziegler, Arne (ur.): *Kanzleisprachenforschung: ein internationales Handbuch*. Berlin: W. de Gruyter. 589–598.
- Kartschoke, Dieter, 1990: *Geschichte der deutschen Literatur im frühen Mittelalter*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Knapp, Fritz Peter, 1994: *Die Literatur des Früh- und Hochmittelalters*. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- Knapp, Fritz Peter, 1999: *Die Literatur des Spätmittelalters in den Ländern Österreich, Steiermark, Kärnten, Salzburg und Tirol. Zv. 2/1. Die Literatur in der Zeit der frühen Habsburger bis zum Tod Albrechts II. 1358*. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- Knapp, Fritz Peter, 2004: *Die Literatur des Spätmittelalters in den Ländern Österreich, Steiermark, Kärnten, Salzburg und Tirol. Zv. 2/2. Die Literatur zur Zeit der habsburgischen Herzöge von Rudolf IV. bis Albrecht V (1358–1439)*. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- Knapp, Fritz Peter, 2010: Wintnauer, Rudolf, Ruh, Kurt idr. (ur.): *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. 10. zv. Berlin in New York. 1238–1239.
- Krevs Birk, Uršula, 2019: Zu einigen Aspekten des Deutschen als Kontaktsprache des Slowenischen. *Linguistica* 59/1. 155–173.
- Moro, Gotbert, 1955: Die Kärntner Chronik des Theophrastus Paracelsus: eine landeskundliche Quelle. *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 46. 57–67.
- Müller, Jan-Dirk, 2010: Ulrich von Liechtenstein. Ruh, Kurt idr. (ur.): *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. 9. zv. Berlin in New York. 1274–1282.
- Nadler, Josef, 1951: *Literaturgeschichte Österreichs*. Salzburg: Otto Müller Verlag.
- Otorepec, Božo, 1988: Celjska kronika. *Enciklopedija Slovenije*. 2. zv. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Pogačnik, Jože, 1990: *Starejše slovensko slovstvo*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Rädle, Fidel, 2010: Millstätter Handschrift. Ruh, Kurt idr. (ur.): *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. 6. zv. Berlin in New York. 531–534.
- Schneider, Joachim, 2016: Dynastisch-territoriale Geschichtsschreibung. Wolf, Gerhard in Ott, Norbert H. (ur.): *Handbuch Chroniken des Mittelalters*. Berlin in Boston: De Gruyter. 225–265.
- Stanonik, Janez, 1957: *Ostanki srednjeveškega nemškega slovstva na Kranjskem*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Stanonik, Janez, 1987: Die deutsche Literatur im mittelalterlichen Slowenien. *Acta neophilologica* 20. 10–18.
- Stanonik, Janez, 1989: Die mittelalterliche deutschsprachige Literatur im slowenischen Gebiet. *Österreichische Osthefte* 31/3. 276–286.
- Stanonik, Marija, 2020: Pesnjenje v vojaški suknji in proti njej 1515–1918. Ljubljana: Založba ZRC.
- Stelzer, Winfried, 2010a: »Cronica der Grafen von Cilli«. Ruh, Kurt idr. (ur.): *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. 1. zv. Berlin in New York: De Gruyter. 1248.

Stelzer, Winfried, 2010b: Unrest, Jakob. Ruh, Kurt idr. (ur.): *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. 10. zv. Berlin in New York: De Gruyter. 85–88.

Vollmann-Profe, Gisela, 1989a: Exodus. Killy, Wather (ur.): *Literatur Lexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache*. 3. zv. Gütersloh in München: Bertelsmann Lexikon Verlag. 312–313.

Vollmann-Profe, Gisela, 1989b: Genesis. Killy, Wather (ur.): *Literatur Lexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache*. 4. zv. Gütersloh in München: Bertelsmann Lexikon Verlag. 110–111.

Vollmann-Profe, Gisela, 1994: *Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis zum Beginn der Neuzeit*. Zv. I/2. *Wiederbeginn volkssprachiger Schriftlichkeit im hohen Mittelalter*. Tübingen: Max Niemeyer.

Weiss, Peter, 1987: Benedikt Kuripečič in njegov potopis. *Slava* 1/1. 27–37.

Wennerhold, Markus, 2005: *Späte mittelhochdeutsche Artusromane*. »Lanzelet«, »Wigalois«, »Daniel von dem Blühenden Tal«, »Diu Crône«. *Bilanz der Forschung 1960–2000*. Würzburg: Königshausen & Neumann. 182–253.

Seznam slik

Slika 1: Prizor iz *Knjige o stvarjenju*, Milštatski/Miljski rokopis, 12r. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/da/Millst%C3%A4tter_Genesis_23.jpeg?uselang=de.

Slika 2: Ulrich von Liechtenstein. Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848 Große Heidelberger Liederhandschrift. *Codex Manesse*. <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0469>.

Slika 3: *Ain neues lied von den kraynnerischen bauren*. https://www.europeana.eu/sl/item/2022502/_KAMRA_98967.

Slika 4: Naslovnica Kuripečičevega potopisa (Kuripečič 1997: 157).

Slika 5: Sigismund von Herberstein v avstrijski poslanski obleki (Herberstein 2001: s. n.).

German Literature in the Slovenian Ethnic Lands from the Eleventh to the Sixteenth Century

After an introductory historical outline of the Slovenian ethnic territory and the formation of the northern German-Slovenian linguistic border as well as the role that the German language played in Slovenia, the article focuses on a literary-historical overview of a selection of works written from the Middle Ages to the sixteenth century by domestic or foreign authors in the Slovenian ethnic lands of Carinthia, Styria and Carniola, as well as authors originating from these lands. When presenting individual texts, we consider content, stylistic characteristics, genre definition and function, as well as the cultural-historical context of their origin and reception. In addition to a systematic presentation of the most important works of these periods, the article also attempts to evaluate them in the context of German literary history.

Key words: German literature, literary history, Middle Ages, sixteenth century, Carinthia, Styria, Carniola